

कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई आणि प्रादेशिक कामगार संस्था, नागपूर येथील एम.एल.एस. या अभ्यासक्रमासाठी शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ पासून विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासक्रम शुल्कात वाढ करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग
शासन निर्णय, क्रमांक - एमएलआय ०४२२/प्र. क्र. ६४/कामगार - ६
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.
दिनांक - १६ जून, २०२२.

वाचा - संचालक, कै. ना. मे. लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांचे पत्र क्र. - मश्रविसं/ ३६१, दिनांक १३/४/२०२२.

प्रस्तावना :-

कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई आणि या संस्थेच्या अधिपत्याखालील प्रादेशिक कामगार संस्था, नागपूर या दोन्ही ठिकाणी -मास्टर ऑफ लेबर स्टडीज (एम.एल.एस.) हा पदव्युत्तर पदवी अभ्यासक्रम अनुक्रमे मुंबई विद्यापीठ आणि राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ यांच्या मान्यतेने राबविला जातो. महाराष्ट्र राज्यामध्ये औद्योगिक क्षेत्रात शांतता नांदण्याकरिता मालक व कामगार यांच्यामधील संबंध सौहार्दपूर्ण राहण्यासाठी, कामगार कल्याण व उत्पादकता वाढविण्याकरिता आवश्यक प्रशिक्षित व्यावसायिक नेतृत्व (Business Leadership) तयार करणे आणि कामगार विषयक अध्ययनातील उत्कृष्टतेचे केंद्र (Centre of Excellence) बनवणे याकरिता एम.एल.एस. हा दोन वर्षांचा पूर्णवेळ पदव्युत्तर पदवी अभ्यासक्रम राबविला जातो.

२. या संस्थेला एकूण ७५ वर्षांचा गौरवशाली इतिहास असून या संस्थेतून आतापर्यंत हजारो विद्यार्थ्यांनी शिक्षण घेऊन विविध क्षेत्रांमध्ये उच्च पदे भूषविलेली आहेत तर अनेक विद्यार्थी भारताबाहेर देखील वेगवेगळ्या देशांमध्ये मानव संसाधन विकास (Human Resource Development) या क्षेत्रात कार्यरत आहेत. हा अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या विद्यार्थ्यांना खाजगी उद्योगधंद्यामध्ये तसेच शासकीय, निमशासकीय आस्थापनांमध्ये आकर्षक पगाराच्या रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात. विशेषतः मानव संसाधन विकास, औद्योगिक संबंध, कामगार कायद्याचे अनुपालन (Labour Law Compliance) या क्षेत्रात मागणी वाढत आहे.

३. एम.एल.एस. या अभ्यासक्रमाद्वारे सैध्दांतिक व प्रात्यक्षिक कार्य यांचा समतोल साधून उद्योग जगताला आवश्यक असणारे कुशल आणि व्यावसायिक नेतृत्व तयार स्वरूपात उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न संस्थेद्वारे केला जातो. तथापि, विद्यार्थ्यांमध्ये काळानुरूप अद्यावत तंत्रज्ञान व नवीन कौशल्ये विकसित करण्यासाठी व्यावसायिक तत्वावर कार्य करणारे

नामांकित प्रशिक्षक व त्या त्या विषयातील तज्ञांना निमंत्रित करून विद्यार्थ्यांना त्याचा लाभ करून देणे आवश्यक आहे. एम.एल.एस. हा दोन वर्षांचा पदव्युत्तर पदवी अभ्यासक्रम पूर्ण करणारा विद्यार्थी हा बाजाराधिष्ठीत कौशल्ये (Marketable Skills) आत्मसात करून व्यावसायिक नेतृत्व (Business Leadership) करण्यास सक्षम बनावयास हवा, यासाठी संस्था प्रयत्नशील आहे. यासह विद्यार्थ्यांमध्ये उद्योजकता विकास (Entrepreneurship Development) देखील करणे हे काळाची गरज आहे.

४. या संस्थेमध्ये राबविण्यात येणा-या अभ्यासक्रमाशी समान अभ्यासक्रम राबविणा-या संस्थांमध्ये नियमित अभ्यासक्रमाबरोबरच उद्योग जगताला आवश्यक असणारी कौशल्ये विकसित करण्यावर भर दिला जातो. यासाठी लागणारे शुल्क विद्यार्थ्यांकडून घेतले जाते. मात्र, याच तोडीच्या कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई या संस्थेतील एम.एल.एस. या कामगार व्यवस्थापन व्यावसायिक अभ्यासक्रमाचे शुल्क सन २००२ पासून शासन निर्णय, दिनांक २४ मे, २००२ अन्वये रुपये १२,५५५/- (रुपये बारा हजार पाचशे पंचावन्न फक्त) इतके वित्त विभागाच्या सहमतीने निश्चित करण्यात आले आहे. अभ्यासक्रम शुल्कात वाढ करण्याबाबतचा प्रस्ताव वित्त विभागाकडे पाठविला असता, वित्त विभागाने सदर शुल्क ठरविण्याबाबत उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या स्तरावर निर्णय घेण्याचे अभिप्राय दिलेले आहेत.

५. सध्याच्या स्पर्धात्मक युगामध्ये गुणवत्तापूर्ण शिक्षण विद्यार्थ्यांना मिळण्याकरिता तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये व्यावसायिक नेतृत्व निर्माण होण्यासाठी कौशल्यावर आधारित अभ्यासक्रम राबविणे आवश्यक आहे. त्यासाठी त्या दर्जाच्या सर्व शैक्षणिक सोयी सुविधा, तज्ञ मार्गदर्शक, पायाभूत सोयी सुविधा, अद्ययावत तंत्रज्ञान या बाबी विकसित करून उद्योग जगताला आवश्यक असणारे प्रशिक्षित व्यावसायिक मनुष्यबळ तयार करणे आवश्यक आहे. याकरिता विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. अधिकच्या प्रशिक्षणाचा खर्च विद्यार्थ्यांकडून वाढीव फी आकारून करावा लागेल. ही बाब विचारात घेवून कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई व प्रादेशिक कामगार संस्था, नागपूर येथील 'मास्टर ऑफ लेबर स्टडीज' या अभ्यासक्रमाचे शुल्क सुधारित करण्याचा प्रस्ताव संदर्भाधीन दि.१३/०४/२०२२ रोजीच्या पत्राने सादर केला आहे. संस्थेचे विद्यार्थी, शिक्षक, अभ्यागत व्याख्याते, व्यवसायिक तज्ञ, कामगार व्यवस्थापनातील तज्ञ संस्थेचे विविध कंपन्यांमध्ये उच्च पदावर कार्यरत माजी विद्यार्थी अशा विविध घटकांशी चर्चा व मसलत करून नवीन विषयांचे व त्यामधील घटकांचे (Modules) प्रशिक्षण देण्याचा पाठयक्रम व त्यासाठी लागणारा अंदाजित खर्च यासह अभ्यासक्रम शुल्क वाढीचा प्रस्ताव संस्थेने दिलेला आहे. या प्रस्तावाच्या अनुषंगाने कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई व प्रादेशिक कामगार संस्था, नागपूर येथील - मास्टर ऑफ लेबर स्टडीज या अभ्यासक्रमाचे शुल्क सुधारित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई आणि प्रादेशिक कामगार संस्था, नागपूर येथील मास्टर ऑफ लेबर स्टडीज (MLS) या दोन वर्षांच्या अभ्यासक्रमाचे सन २०२२-२३ पासून एम.एल.एस.(भाग-१) (प्रथम वर्ष) साठी रुपये ६२,५००/- व एम.एल.एस.(भाग२) (द्वितीय वर्ष) साठी रुपये ६५,०००/- इतके शैक्षणिक शुल्क सोबत जोडलेल्या सहपत्रातील तपशीलानुसार आकारण्यास खालील प्रमाणे शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

१) सुधारीत अभ्यासक्रम शुल्क वाढीची रचना ही शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ पासून एम.एल.एस. (भाग-एक) व (भाग-दोन) या दोन्ही वर्षांतील विद्यार्थ्यांसाठी लागू राहिल.

२) भविष्यात उद्योग व कामगार जगतामध्ये होणाऱ्या बदलांनुसार आणि उद्योगांना लागणाऱ्या आवश्यक कौशल्यासाठी मनुष्यबळाच्या मागणीनुसार प्रशिक्षणाच्या घटकांमध्ये/ उपक्रमांमध्ये बदल करण्याचे व ते राबविण्याचे आणि जमा होणाऱ्या शुल्कातून प्रत्येक बाबीवर गरजेप्रमाणे कमी-जास्त खर्च करण्याचे अधिकार संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांना देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

३) प्रशिक्षकांचा, व्यावसायिक तज्ञांचा अनुभव, ज्ञान, बाजारातील पत इत्यादी बाबी विचारात घेवून त्यांचे मानधन ठरते. अशाप्रकारे, मानधनामध्ये एकसारखेपणा नसल्यामुळे प्रशिक्षकांचे मानधन ठरविण्याचे अधिकार संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांना देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. संस्थेकडे जमा होणाऱ्या शुल्कामधून प्रशिक्षणाच्या प्रत्येक घटकांवर/ बाबींवर गरजेप्रमाणे कमी-जास्त खर्च करण्याचे अधिकार संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांना देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

४) प्रशिक्षणाच्या विविध घटकांमध्ये दरवर्षी काही प्रमाणात दरवाढ होईल. त्यामुळे, होणाऱ्या वाढीव शुल्काच्या आकारणीसाठी संस्थेने शासनाकडून वेळोवेळी मान्यता घेवून वाढीव शुल्क आकरणी करण्याची दक्षता घ्यावी.

५) प्रशिक्षणाचे नवीन घटक/ उपक्रम घटकनिहाय संबंधित विषयातील नामांकित तज्ञ, अभ्यागत व्याख्याते, व्यावसायिक तज्ञ, कुशल प्रशिक्षक, उद्योग- कामगार जगतातील उच्च पदावर कार्य करणारे अधिकारी, संस्थेचे अनुभवी व तज्ञ माजी विद्यार्थी या सर्वांच्या सहकार्याने राबविण्यात येणार आहेत. याकरिता, मुंबई व नागपूर येथील संस्थेसाठी प्रत्येकी एक स्वतंत्र प्रकल्प समन्वयक (Project Co-ordinator) आणि दोन कार्यालय सहायक यांच्या सेवा या ठोक मानधन तत्वावर सुनिश्चित कालावधीसाठी (Fix Term) निव्वळ तात्पुरत्या स्वरूपात कंत्राटी तत्वावर उपलब्ध करून घेण्याचे अधिकार संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांना देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. तसेच, गरजेप्रमाणे

समुपदेशक तथा मार्गदर्शक (Mentor cum Guide) यांच्या सेवा देखील ठोक मानधन तत्वावर सुनिश्चित कालावधीसाठी (Fix Term) निव्वळ तात्पुरत्या स्वरूपात कंत्राटी तत्वावर उपलब्ध करून घेण्याचे अधिकार संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांना देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

६) संस्थेचा हा विशिष्ट प्रशिक्षण कार्यक्रम असून सदर प्रशिक्षण हे शनिवार, रविवार व इतर सुट्टीचे दिवस तसेच क्वचित आवश्यकतेप्रमाणे संस्थेच्या नियमित शिक्षणाच्या दिवशी राबविण्यात येणार असल्याने प्रकल्प समन्वयक, कार्यालय सहायक, समुपदेशक व मार्गदर्शक यांची सेवा/ नियुक्ती नियमित प्रकारे दरमहा करावयाच्या कामकाजासारखी नसल्याने या संदर्भात सेवा उपलब्ध करून घेणे अथवा नियुक्तीची कार्यपध्दती ही ठरविण्याचे अधिकार संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांना देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

७) प्रशिक्षणासाठी लागणारे लॅपटॉप, इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे व साधने ही विद्यार्थ्यांनी स्वतः आणावयाची आहेत. एम.एल.एस.(भाग २) (द्वितीय वर्ष) विद्यार्थ्यांचा उद्योगांमध्ये अथवा कंपन्यांमध्ये करावयाच्या अभ्यास दौ-याचा खर्च प्रसंगपरत्वे विद्यार्थ्यांनी करावयाचा आहे. तसेच सदर अभ्यास दौ-याचे नियोजन करण्याचे अधिकार संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई यांना देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

२. हा शासन निर्णय शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर हा उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२२०६१६१७०१४५८५१० असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(श. मा. साठे)
सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

- १) संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई.
- २) उप संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे प्रादेशिक कामगार संस्था, नागपूर.
- ३) महालेखापाल, (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र, मुंबई/ नागपूर.
- ४) महालेखापाल, (लेखा परीक्षा), महाराष्ट्र, मुंबई/ नागपूर.
- ५) अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई.
- ६) निवड नस्ती (कामगार - ६), उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग.

शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय,
क्र. - एमएलआय ०४२२/ प्र. क्र. ६४/ कामगार - ६, दिनांक १६ जून, २०२२
मास्टर ऑफ लेबर स्टडीज अभ्यासक्रमासाठी सुधारित शुल्क दर्शविणारे सहपत्र

अ. क्र.	शुल्काचा प्रकार	सन २०२२-२०२३ पासून शासनाने मान्य केलेले एम.एल.एस. प्रथम वर्ष सुधारीत शुल्क (रुपये)	सन २०२२-२०२३ पासून शासनाने मान्य केलेले एम.एल.एस. द्वितीय वर्ष सुधारीत शुल्क (रुपये)
	I) शासनाला मिळणारा निधी	MLS I	MLS II
१	शिकवणी शुल्क (Tuition Fees)	६,०००/-	६,०००/-
२	ग्रंथालय शुल्क (Library Fees)	१,०००/-	१,०००/-
	II) शासनाला मिळणारा परतावा प्राप्त निधी (Refundable Fund)		
३	ग्रंथालय अनामत (Library Deposit)	१,०००/-	--
	अनामत ठेव (Caution Money Deposit)	१,०००/-	--
	III) विद्यापीठाला मिळणारा निधी		
४	शिकवणी शुल्क (Tuition Fees) (विद्यापीठाच्या नियमाप्रमाणे यामध्ये वेळोवेळी बदल होईल)	१,५००/-	१,५००/-
५	परीक्षा शुल्क (Exam Fees) (विद्यापीठाच्या नियमाप्रमाणे यामध्ये वेळोवेळी बदल होईल)	२,०००/-	२,०००/-
६	पदव्युत्तर पदवी नोंदणी शुल्क (P.G. Registration Fees) (फक्त MLS-I साठी लागू राहिल तसेच विद्यापीठाच्या नियमाप्रमाणे यामध्ये वेळोवेळी बदल होईल)	१,५००/-	-
	IV) संस्थेला मिळणारा निधी		

७	दीक्षांत समारंभ निधी (Convocation Ceremony Fund) (फक्त MLS-II ला लागू राहिल), केवळ मुंबई करिता	--	१,०००/-
८	विद्यार्थी कल्याण निधी (Student Welfare Fund)	२,०००/-	२,०००/-
९	जिमखाना शुल्क (Gymkhana Fees)	५००/-	५००/-
१०	विकास शुल्क (Development Fees) (पायाभूत सुविधा व विद्यार्थ्यांना रोजगारक्षम बनविण्यासाठी व व्यावसायिक नेतृत्व निर्माण करण्यासाठी विविध घटक (Modules) राबविण्यासाठीचा खर्च उदा. मानधन, समन्वयक, कार्यालयीन खर्च, समुपदेशक व इतर अनुषंगिक खर्च)	४५,०००/-	५०,०००/-
११	इतर (Miscellaneous) उदा. Field work, Journal, Co-curricular Activities etc.	१,०००/-	१,०००/-
	एकूण शुल्क	६२,५००/-	६५,०००/-

(श. मा. साठे)
सह सचिव, महाराष्ट्र शासन